

RAZPRAVE / ARTICLES

Izvirni znanstveni članek/Article (1.01)

Bogoslovni vestnik/Theological Quarterly 83 (2023) 2, 249—268

Besedilo prejeto/Received:03/2023; sprejeto/Accepted:05/2023

UDK/UDC: 162.15:2-58

DOI: 10.34291/BV2023/02/Krasovec

© 2023 Krašovec, CC BY 4.0

*Jože Krašovec***Vsebine in oblike v koncepcijah, prikazih in razlagah nasprotij in protislovij***Contents and Forms in Conceptions, Presentations and Interpretations of Opposites and Contradictions*

Povzetek: Prispevek obravnava kompleksno dojetje nasprotij v redu pojavnega sveta ter različne razlage nasprotij in protislovij v filozofiji, v študijah o Svetem pismu in v teologiji. Načini dojetja ter smeri razlage nasprotij in protislovij na ravni stvarnega sveta kažejo, da večina ljudi nasprotij ne dojema kot protislovja, ampak kot različne dele celovite kozmične stvarnosti. Splošna smer razlage je inkluzivna – in komplementarna. V redu duševnega in duhovnega dojetja življenjskih situacij ter stanja morale je drugače. Bolj ko življenje dojemamo duhovno, bolj se srečujemo s polarizacijo med inkluzivno in ekskluzivno smerjo razlage kontrastne stvarnosti. Prezentacije resničnosti v svetu literature dojemamo na dva načina: en način je inkluzivno polarno izražanje celote zakonov resničnosti z rabo nasprotnih besed, pojmov, besednih zvez in diskurzov; drugi način je ekskluzivno dojetje nasprotij kot protislovij moralno sprejemljivega in nesprejemljivega. Naš namen je ugotoviti, kako stopnje izobrazbe, vidiki kozmične in nadkozmične, presežne resničnosti ter nazorske usmeritve vplivajo na stvarno ustrezno oziroma stvarno neustrezno oziroma zmotno dojetje vloge nasprotij v redu materialnega sveta in v redu morale ter vrednot. Analiza literarnih vrst in zvrsti ter sloga svetopisemskih besedil je posebno bogato področje dojetja in izražanja nasprotij in protislovij: nasprotij polarnega razmerja v podporo življenjskemu realizmu, protislovij v obsodbo varljivih in samovoljnih razlag, ki materialni in moralni zasnovi sveta ter življenja v njem ne ustrezajo. Resnica in laž nista polarno inkluzivna, ampak antitetično ekskluzivna pojma, ki po svetopisemskem razodetju le v kontingentnem svetu lahko služita za polarno, torej komplementarno dojetje celote resničnosti. V oznanilu poslednje sodbe pa je med njima tako popolno nasprotje, da se laž ukine sama – s sodbo absolutne Božje svetosti.

Ključne besede: nasprotje, protislovje, pojavní svet, duševno in duhovno stanje v človeku, inkluzivna polarnost v materialnem svetu, ekskluzivna antiteza v redu morale

Abstract: The article deals with the complex perception of opposites in the order of the phenomenal world and different interpretations of opposites and con-

traditions in philosophy, in Biblical studies and in theology. The ways of perception and directions of interpretation of opposites and contradictions at the level of the material world show that most people do not perceive opposites as contradictions, but as different parts of the whole cosmic reality. The common direction of interpretation is inclusive and therefore complementary. In mental and spiritual perception of life situations and of the state of morality the situation is different. The more we perceive life spiritually, the more we encounter polarization between inclusive and exclusive directions of interpretation of contrasting reality. Presentations of reality in the world of literature are perceived in two ways: one way is the inclusive polar expression of the entirety of the laws of reality through the use of opposite words, concepts, phrases and discourses; the second way is the exclusive perception of opposites as contradictions between the morally acceptable and unacceptable. The purpose of the article is to determine how levels of education, aspects of cosmic and supercosmic, transcendent reality, and ideological orientations influence the actually adequate or inadequate or mistaken perception of the role of opposites in the order of the material world and in the order of morals and values. The analysis of literary types and genres and the style of biblical texts is a particularly rich field of perception and expression of opposites and contradictions: polar opposites in support of realism in life, contradictions in condemnation of deceptive and arbitrary interpretations that do not correspond to the material and moral design of the world and life in it. Truth and lies are not polarly inclusive, but antithetically exclusive concepts which, according to biblical revelation, can only serve for a polar, i.e. complementary, perception of the whole of reality in a contingent world. In the announcement of the last judgment, there is such a complete contrast between them that the lie is abolished by itself and by the judgment of absolute God's holiness.

Keywords: opposite, contradiction, phenomenal world, mental and spiritual state in humans, inclusive polarity in the material world, exclusive antithesis in the order of morality

1. Uvod

Leta 1807 je Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831), utemeljitelj nemškega objektivnega idealizma, objavil svoje prvo večje, pa tudi najslovitejše delo *Phänomenologie des Geistes*, v katerem je razvil tehniko dialektičnega mišljenja, ki jo je dopolnil v poznejših delih, zlasti v delu *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (1848).¹ Leonard F. Wheat v svoji študiji *Hegel's Undiscovered Thesis-Antithesis-Synthesis Dialectics* (2012) ugotavlja, da v več sto knjigah in tisočih člankih ni našel prav nobenega razlagalca Heglove filozofije, ki bi njegovo dialektično triado

¹ Prispevek je nastal kot rezultat dela v okviru raziskovalnega programa „P6-0262: Vrednote v judovsko-krščanskih virih in tradiciji ter možnosti dialoga,“ ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

teza-antiteza-sinteza razložil zadovoljivo. Wheat tako razlagalce Heglove filozofije deli v tiste, ki mu dialektično mišljenje odrekajo, in tiste, ki mu ga priznavajo. Po njegovem mnenju sta Hegla razumela samo Karl Marx in Paul Tillich. V predstavitvi ‚narave problema‘ (14–17) Wheat navaja 35 konceptualnih parov teza-antiteza:

1. Univerzalno in posebno
2. Eden in mnogo
3. Združitev in ločitev
4. Bistvo in eksistenca
5. Božanski in človeški
6. Notranji in zunanji
7. V sebi in zase
8. Potencialen in dejanski
9. Nezavesten in zavesten
10. Umetno (narejeno od človeka) in naravno
11. Bog in človek
12. Oče (Bog, nebesa, božanski, umeten) in Sin (Jezus, zemlja, človeški, naraven)
13. Bog v nebesih in učlovečeni Bog
14. Abstrakten in konkreten
15. Teologija (razodetje) in filozofija (razum)
16. Bog (božanski vladar) in monarh (človeški vladar)
17. Neodvisnost in odvisnost
18. Svoboda (osvoboditev od vraževerja) in suženjstvo (zasušnjevanje z vraževerjem)
19. Resnica in laž
20. Naravni (fizični) zakon in psihološki (duševni) zakon
21. Moralni (družbeni) zakon in naravni (osebni) vzgibi
22. Notranji zakon (‚srčni‘, osebni) in zunanji zakon (družbeni)
23. Ropar in žrtev
24. Subjekt in predmet
25. Notranje (samo)odobravanje in zunanje (družbeno) odobravanje
26. Teorija in praksa
27. Veljavnost in neveljavnost
28. Ženska (družina, božanstvo) in moški (država, človeštvo)
29. Božji zakon in človeški zakon
30. Morala (moralni zakon) in človeška narava (naravno vedenje)
31. Vest (notranji zakon) in morala (zunanji ali družbeni zakon)
32. Identiteta (ena) in neidentiteta (mного)
33. Misel (ideja, neoprejemljivo) in snov (nekaj fizičnega, oprijemljivega)
34. En vladar in veliko vladarjev
35. Eno vladano ozemlje in mnogo vladanih ozemelj

Ta seznam nasprotnih pojmov je konceptualne narave. Prikazi nasprotnih pojmov odražajo Heglov konceptualni interes v razlaganju razmerja teza-antitezasinteza. Fragmenti grškega filozofa Heraklita pa kažejo, da so starogrški filozofi, še posebej Heraklit, kozmične razsežnosti dojemali pod vtisom nasprotij, ki so le navidezna, v resnici pa izražajo celotno resničnost sveta.

Poglabljanje v svet nasprotij in kontradikcij kaže, da nasprotja lahko dojemamo na kozmični, metafizični in semantični ravni. Moralni imperativ človeške duhovne narave pa k temu dodaja še moralni vidik v dojetanju nasprotij in kontradikcij. Moralni vidik dojetanja nasprotij in kontradikcij je značilen za hebrejski monoteizem, ki v središče vsega postavlja absolutno Božjo avtoriteto, ki človeku zagotavlja svobodo odločanja za »biti ali ne biti« (Shakespeare 2006, 3.1) – s tem ko ga postavlja pred prepovedani sad drevesa spoznanja dobrega in hudega (1 Mz 2,17). Hebrejski monoteizem pomeni konstitutivni monizem v nasprotju z vsemi vrstami konstitutivnega dualizma, a zato toliko bolj izpostavlja dualizem na ravni morale. V korelaciji med konstitutivnim monizmom in moralnim dualizmom se postavlja vprašanje, ali so kakšna nasprotja tudi kontradiktorna. Na kozmični ravni zaznavamo razne vrste nasprotij, ki pa jih ne moremo dojemati kot kontradikcije, ker kozmos sicer ne bi mogel obstajati. Možne pa so kontradikcije v redu morale, ko gre za vprašanje avtoritete moralnih norm. Postavka o absolutni Božji svetosti vključuje logični sklep, da je vsaka oblika zla podrejena Božji avtoriteti – da kaos in demoni ne morejo zmagati. Božja popolnost kot najvišje dobro in notranja nujnost čiste eksistence osebnega Božjega imena JAZ SEM, KI SEM (2 Mz 3,14) zato omogoča harmoničen razvoj celotnega stvarstva.

Zgodovina človeške kulture in znanosti kaže, da so nekateri nasprotja dojemali predvsem kot kozmične danosti, drugi kot metafizične ideje, medtem ko so tretji glavno pozornost posvečali moralnemu imperativu človeške osebe, ki ji posebno dostojanstvo zagotavlja moralni imperativ vesti. Skozi zgodovino razvoja evropske civilizacije narava teh treh domen narekuje različne pristope v okviru znanosti, umetnosti, religije in osebnega življenja. Simbolna vloga nasprotij pri izražanju odtenkov nasprotij v moralnem redu je porajala zlasti nasprotne pojme, kot so Bog in demon ali malik, materialno in duhovno, nebeško in zemeljsko, vera in nevera, meso in duh, vrlina in pokvarjenost, strah in pogum itd. Simbolna uporaba teh nasprotij tvori sámo substanco evropske umetnosti, religije, hermenevtike, filozofije, psihologije in teologije² ter odpira velike možnosti za bolj pretanjen hermenevtičen pristop k vprašanju vloge nasprotij v naši kulturi.

2. Naravna osnova antiteze in njeni prikazi v znanosti in umetnosti

Izraz ‚narava‘ se nanaša na različne objektivne okoliščine zunaj ljudi samih. Ena takšnih najbolj izvernih danih okoliščin je gotovo fizična narava s svojimi kontrastnimi pojavi, kot so na primer svetloba // tema v svetu svetlobe, črno // belo v svetu barv, moški // ženska v svetu človeške vrste itd. Te kontraste je mogoče zaznati na precej različne načine, odvisno od situacije in zornega kota opazovalca.

Ljudje so občutljivost za antinomije na različnih področjih življenja razvili le počasi, na kar je vplivalo več dejavnikov. V poznejših obdobjih so bili med njimi ver-

² Za opredelitev različnih vidikov percepcije nasprotij prim. Clark 1997; Priest 2006; Lee 2010; Wong 2014.

jetno družbene razmere in življenjska filozofija. Družbene antinomije so bile vse občutnejše, ko je prvotno patriarhalno družinsko strukturo nadomeščala urbana kolektivizacija – v teh razmerah je bilo več možnosti za nepravilno ravnanje s človekom. Družbeni odnosi so začeli postajati problem, ki so ga ljudje poskušali reševati na različne načine – vsak po svoji prirojeni občutljivosti in svoji življenjski filozofiji.

Če je dokaze o takšnih poskusih mogoče ugotavljati le za sorazmerno pozna obdobja, to ne pomeni nujno, da so bila taka nasprotja in protislovja – kot so elementarne antinomije zdravje // bolezen itd. – v prejšnjih časih kaj manj boleča. Pomanjkanje virov onemogoča natančnejšo proučitev tega vprašanja. Nobenega dvoma pa ni, da se je dodelan literarni slog lahko uveljavil šele, ko je bil v skladu z ‚uradnim‘okusom in potrebami družbe. Določen način razmišljanja, ki je doživel velik intelektualni razvoj, je bil za tak proces pomemben predpogoj. Za to je moral čas dozoreti. To pa ne pomeni, da posamezni individualisti, kakršni so svetopisemski preroki, ki so običajno morali plavati proti toku, niso bili možni. Toda tudi zanje so morali biti glede ‚izpolnitve časa‘ podani določeni predpogoji.

Drug pomemben razlog za uporabo antitetičnih oblik je način razmišljanja in pojmovanje življenja. Ker je objektivna narava v osnovi povsod enaka, lahko domnevamo, da jo vsi ljudje dojemajo na podoben način. Toda v resnici to ne drži. Ljudje različnih kultur določene situacije doživljajo precej različno. Iskanje vzroka za tako raznoliko dojetje – vsaj glede vprašanja antiteze – razkriva, da stopnja in kakovost občutljivosti za fizične, moralne in socialne antinomije pri vseh ljudeh nista enaki. Težko pa je ugotoviti, ali ima pri njihovem dojetju pomembnejšo vlogo lastna prirojena psiha ali način razmišljanja in gledanja na svet, ki jim ga je posredovala tradicija.

V starem Izraelu je do intelektualne revolucije prišlo zgodaj.³ Toda zaradi življenjske filozofije in religije so manifestacije antiteze v grški in hebrejski literaturi zelo različne. Osnovna antiteza med Bogom in človekom, ki jo stari Grki komajda prepoznajo, povzroči v izraelski misli dolge verige edinstvenih ontoloških in etičnih antitez. Seveda so svet in družbeni red opazovali tako stari Grki kot Izraelci – vendar je vsak videl nekaj drugega. Ne predmeti kot taki, ampak načini zaznavanja in pristopa k obstoječim problemom so bili diametralno nasprotni. In te razlike so spet privedle do različnih besednih izrazov in različnih literarnih žanrov.

Ta pojav je še posebej presenetljiv v odnosu Nove zaveze do helenizma, saj je jezik isti. Zlasti apostol Pavel daje antitezi zelo pomembno mesto zaradi svojega specifično judovskega načina razmišljanja in njegovih literarnih oblik, ki se odločilno razlikujejo od helenističnih – zaradi česar nastopa kot edinstvena literarna osebnost.⁴

Posebej presenetljiva vrsta posebnosti semitske govorne figure je slogovno-retorično sredstvo, imenovano ‚merizem‘, umetnost izražanja celote z omembo de-

³ Ne smemo pozabiti, koliko ima zgodnja hebrejska poezija skupnega z drugimi kanaanskimi literaturami. Strogo gledano so bili preroki tisti, ki so kontinuiteto kanaanske vere dokončno prekinili.

⁴ Pretanjenost teoloških vsebin je razlog, da imamo v Svetem pismu veliko odtenkov žanrov, ki jih drugod ne srečamo (Avsenik Nabergoj 2019).

lov (običajno dveh skrajnosti), in ‚polarno izražanje‘ – postavitev dveh polariziranih pojmov enega poleg drugega, da bi v zvezi z dano idejo, kakovostjo ali količino posredovali predstavo o celoti. Polarni izraz je najpogostejša oblika merizma. Merizem je zamenjava za abstraktne besede ‚vse‘, ‚vsak‘, ‚vedno‘ itd. Omenjeni deli imajo figurativni ali metaforični pomen. Nekateri starodavni in najsodobnejši prevodi Svetega pisma isto besedo nenehno prevajajo z različnimi ustrezniciami v ljudskem jeziku zaradi tekočega prevoda in domnevne natančnosti pri definiranju pomenskih nians. Številne standardne različice prevodov Svetega pisma pa ohranjajo istovetnost besed in enotnost fraz. Zelo pomembno je namreč izraziti isti ključni pojem z isto določeno besedo in se tako odzvati na slogovno razlikovanje med posameznimi svetopisemskimi knjigami. Ustrezen prevod stereotipov in merizmov lahko na splošno pokaže skladnost z izvirnimi svetopisemskimi besedili (Krašovec 1977).

Merizma ne bi smeli zamenjevati z antitezo, kajti »v nasprotju z merizmom v antitezi nasprotne skrajnosti ne izražajo istih vidikov iste ideje v njeni celoti, ampak nasprotne vidike iste ideje v medsebojni izključitvi« (1983, 232). Primeri merizma se pojavljajo v vseh svetovnih literaturah, in to povsem neodvisno od temeljnega pogleda na svet ali prepričanja, medtem ko literarni fenomen antitetičnega načina izražanja jasno odraža ideološka ali moralna nasprotja z daljnosežnimi posledicami. Primerjalni pregled književnosti starega Bližnjega vzhoda kaže, da primere antropološke antiteze izkazujejo vse književnosti. A Karel van der Toorn ima prav, ko trdi, da je izrazita prisotnost antitetične sheme nasprotja med pravičnim in nepravičnim značilna za čisto drugačen teološki okvir hebrejskega Svetega pisma, kjer fokus ni na družbeni hierarhiji, temveč na moralnem in duhovnem nasprotju: »Celotna situacija potrjuje, da je antiteza značilna lastnost modrostne literature Stare zaveze.« (Toorn 1985, 101) In na drugem mestu: »Že sam pojav antitetičnega modela v Izraelu kaže na razdaljo, ki je ločevala Izrael od Mezopotamije.« (101) Van der Toorn zaključuje:

»V retrospektivi se religiozna antiteza ne kaže kot tuje telo, ki ga je starozavezni veri vsilil zasok zgodovine. Napoveduje se v nasprotju med čistim in nečistim, v dualistični klasifikaciji vesolja, ki je razlikovala Izrael od Mezopotamije, kjer so te kategorije ostale odvisne od okoliščin. Tako kot so stvari čiste ali nečiste le v odnosu do Boga, ki je svet, tako je nekdo pravičen ali nepravičen glede na edinega Boga pravičnosti. Na njegove neomejene zahteve je na koncu mogoče odgovoriti le z zvestobo ali nepokorščino. Pred njegovimi zahtevami so razredne razlike izbrisane in nevtralnno ozemlje med za in proti izgine.« (115)

Temeljna ontološka in moralna struktura antiteze ima pomen za človeštvo kot celoto in poraja številne vrste antitez pod različnimi perspektivami: nasprotje med resnico in lažjo, pravim čaščenjem ter vsemi mogočimi oblikami ideologije in magije, med poštenostjo in jasnostjo v javnem jeziku in dvogovoru, med pričevanjem za resnico in propagando itd.

3. Kozmološka percepcija nasprotij pri grškem filozofu Heraklitu

Pri vrednotenju Heraklitovega razumevanja nasprotij je treba upoštevati, da se njegovi spisi niso ohranili v celoti, ampak le kot fragmenti v obliki citatov v raznih delih starogrških avtorjev, kot so krščanski teolog Hipolit (170–235), novoplatonski grški filozof Porfirij (233–303) itd. Za razumevanje nasprotij pri Heraklitu je velikega pomena knjiga Geoffreya Stephena Kirka, *Heraclitus: The Cosmic Fragments* (1986). Kirkova študija je dragocena zaradi dokaj izčrpnega komentarja približno polovice ohranjenih Heraklitovih fragmentov. Njegove razlage nam omogočajo kritično oceno vidikov, pa tudi utemeljenosti njegove presoje vsebine Heraklitovih fragmentov.

Pogosto citiranje Heraklitovih pogledov na vlogo in pomen nasprotij v strukturi sveta v obdobju rimske vladavine kaže na aktualnost tematike. Eduard Norden v svoji knjigi *Die antike Kunstprosa* (1971) Heraklitove poglede na vlogo nasprotij vrednoti z besedami: »Mogočnemu Efežanu, ki je šel po svoji poti osamljen in v nasprotju z vsem svetom, in njemu, ki je učil, da popolna harmonija izvira iz drugačnega, so se nasprotja našla med seboj, so se antinomije bivanja in videza prvič razkrile. Določena logična posledica je hipostazirana tudi v jeziku.« (Norden 1971, 2:18) O »duhovnih titanah tistega časa« Norden dalje ugotavlja: »Skupna vez, ki jih vse povezuje, je boj proti tradicionalnemu in najde svoj čutni izraz v antitetičnem jeziku. Heraklit, zaničevalec sofistične retorike, je bil pravzaprav njegov oče.« (2:20–21)

Pomembna okoliščina je, da velik del Heraklitovih fragmentov razlaga oblike in pomen nasprotij na kozmični, ne pa na antropološki ravni. V predgovoru Kirk pravi:

»Kozmični drobcí so tisti, katerih predmet je svet kot celota, za razliko od človeka; vključujejo tiste, ki se ukvarjajo z Logosom in nasprotji, in tiste, ki opisujejo obsežne fizične spremembe, v katerih ima ogenj primarno vlogo. Ne vključujejo tistih, ki se ukvarjajo z religijo, z bogom v odnosu do ljudi, z naravo duše, z epistemologijo, etiko ali politiko; prav tako ne vključujejo Heraklitovih napadov na določenega posameznika ali ljudi na splošno, čeprav je razlog za te napade zelo pogosto nepazljivost Logosa ali njegovih ekvivalentov. Ti fragmenti, ki bi jih lahko poimenovali ‚antropocentrični fragmenti‘, bi lahko postali predmet kasnejših študij.« (Heraclitus 1986, xii)

Kirkovo metodološko vodilo je, da komentira samo tiste fragmente, ki opisujejo svet kot celoto, ne pa toliko tiste o ljudeh. Najpomembnejše metodološko vodilo pa je primerjava med vsebino fragmentov (Heraclitus 1986, 30). Prvi jasen primer Heraklitove razlage vloge nasprotij najdemo v fragmentu 50 (1 B). Hipolit v delu *Refutatio* ix, 9, 1 navaja Heraklitovo stališče, »da so vse reči eno« (Heraclitus 1986, 65). Heraklit meni, da so nasprotja v kozmosu le navidezna, v resnici pa izražajo celotno resničnost sveta. Nasprotja se torej ne izključujejo, ampak dopolnjujejo. Na ravni jezika torej binarni pari, kot sta ‚deljiv in nedeljiv‘ ali ‚smrten in nesmrten‘, služijo kot polarni način izražanja nasprotij, pa tudi vsega, kar je med

nasprotji vmes. Iz tega sledi, da binarni pojmi ne izražajo ‚istega‘, ampak vse odtenke celotne resničnosti sveta, o katerem govorimo – in ga dojemamo v njegovih navidezni nasprotjih.

Fragment 61 (52 B) vsebuje Hipolitovo izjavo v njegovem delu *Refutatio* ix, 10, 5, kjer navaja Heraklitovo razlago: »Morje je najčistejša in najbolj onesnažena voda; za ribe je pitno in zdravilno, za ljudi pa nepitno in škodljivo.« (Heraclitus 1986, 74) Popolnoma nasproten par čist // onesnažen torej izraža celoto neke kozmične danosti.

Za razumevanje narave in vloge nasprotij v likovni umetnosti in glasbi je posebno poveden odlomek v delu *De mundo* (5, 396b7), ki ga je tradicija pripisovala Aristotelu. Besedilo v fragmentu 10 (59B) za podkrepitev razlage vloge nasprotij navaja stališče Heraklita: »Stvari, vzete skupaj, so cele in ne cele, nekaj, kar se združuje in ločuje, kar je usklajeno in neusklajeno: iz vseh stvari je mogoče narediti enotnost in iz enotnosti vse stvari.« (Heraclitus 1986, 167–168) Osnovna ideja tega odlomka je, da v naravnem svetu nasprotja omogočajo harmonijo različnih vrst: v redu spola, slikarstva, glasbe in končno v strukturi celotnega sveta. Razlagalci pa imajo težavo v razumevanju, kako je v naravnem redu sploh mogoče, da nasprotja sestavljajo harmonijo.

Temeljno vprašanje je, ali se harmonija ustvarja v poteku dogodkov, ki jih dojemamo v nasprotjih, v časovnem zaporedju ali v sočasnosti strukture sveta. Kako aktualno je to vprašanje, nam pokaže primer rabe nasprotij v 3. poglavju svetopi-semške knjige Pridigar, ki se glasi: »Vse ima svoj trenutek, vsaka reč ima svoj čas pod nebom: Čas za rojevanje in čas za umiranje; čas za sajenje in čas, da se vsajeno izruje. Čas za ubijanje in čas za ozdravljanje; čas za podiranje in čas za zidanje. Čas za jokanje in čas za smejanje; čas za žalovanje in čas za plesanje. Čas za meta-nje kamnov in čas za zbiranje kamnov; čas za objemanje in čas, ko se zdržiš obje-manja. Čas za iskanje in čas za izgubljanje; čas za zbiranje in čas za razmetavanje. Čas za trganje in čas za šivanje; čas za molčanje in čas za govorjenje. Čas za ljube-zen in čas za sovraštvo; čas za vojno in čas za mir.« (Prd 3,1-8) Razporejanje do-godkov in odločitev po časovnem zaporedju nam omogoča predstavo možne har-monije v okviru celote kozmosa oziroma resničnosti. Težko pa si predstavljamo harmonijo, če imamo pred očmi način delovanja resničnosti v sočasnosti. Kirk to dilemo razlaga takole:

»Res je, da pojavni svet ponazarja enotnost, ki jo sestavlja pluralnost, ne samo zato, ker je celota iz delov, temveč zato, ker so vsi njegovi navidezno nepovezani deli bistveno povezani: torej se domneva na podlagi sovpa-danja nasprotij. /.../ Heraklitova enotnost je povezava med nasprotji in povezava se komajda lahko šteje za edino sestavino stvari, ki so povezane.« (Heraclitus 1986, 178)

To torej pomeni, da kozmos kaže na centripetalno in ne centrifugalno zakonitost povezovanja delov v celoto. Raba nasprotij ima retorično funkcijo izražanja celote kozmične resničnosti, ker povezuje tudi vse tiste dele resničnosti, ki obstajajo vmes

med nasprotji. Na področju antične retorike, vključno s svetopisemsko literaturo, sta se za povezovanje nasprotij v celoto uveljavila dva izraza. Dokaj razumljiv izraz je ‚polarno izražanje‘, ki pomeni zaobjemanje celotne resničnosti med nasprotji. Prvi stavek v Svetem pismu: »V začetku je Bog ustvaril nebo in zemljo« (1 Mz 1,1) dejansko ne označuje kozmične resničnosti ‚neba‘ in ‚zemlje‘, temveč služi kot retorično sredstvo za izražanje celote vesolja. S to vrsto retorike so si v antiki pomagali, da so se izognili abstraktnim pojmom, kot so ‚vse‘, ‚vesolje‘ itd. Drugi uveljavljeni strokovni izraz je ‚merizem‘ (gr. ‚delitev‘), ki označuje delitev celotne resničnosti v dele, kar pa v dojemanju resničnosti pomeni dejansko združevanje delov v celoto. Koincidenca nasprotij je mogoča le v primerih prilagoditve vseh delov neke resničnosti celoti.

Porfirij v delu *Homerska vprašanja* (4.4) navaja Heraklitovo izjavo: »Za Boga so vse stvari lepe, dobre in pravične, toda ljudje menijo, da so nekatere stvari nepravične, druge pa pravične.« (Heraclitus 180, 1986)

V delu *Refutatio* ix, 10, 8 Hipolit pod vpivom Heraklita govori o sestavi sveta in pri tem navaja Heraklitove besede: »Bog je dan, noč, zima, poletje, vojna, mir, sitost, lakota in je podvržen spremembam v načinu, kakor se ogenj, ko je pomešan z začimbami, imenuje glede na vonj vsake od njih.« (Heraclitus 1986, 184) V tej izjavi Heraklit besedo bog (*theos*) enači z navedenimi pari nasprotij. Vsi pari nasprotij imajo skupno točko v tem, da jih povezuje časovno zaporedje, ki je odvisno od gibanja sonca. Najbolj logična razlaga razloga za nizanje štirih parov nasprotij je, »da so štirje pari imenovani kot predstavniki vseh nasprotij: to bi pojasnilo dejstvo, da jih ni mogoče uvrstiti v nobeno posamezno kategorijo. Kozmološki dogodki so uravnoveženi z antropološkimi, kot je primerno za posploševanje tega lika o bogu, ki je nekako identificiran s celim svetom ali je del njega.« (Heraclitus 1986, 187) Za Heraklitovo podobo boga so vsa nasprotja enako ‚dobra‘. Heraklitovo enačenje vseh nasprotij v Bogu odraža nazor, »da je bog neločljivo povezan s svetom, da je osnova vseh sprememb in da zagotavlja bistveno enotnost stvari, ki se drugje imenuje Logos« (201). Ker njegova razlaga narave boga označuje univerzalno enost v povezovanju nasprotij, je očitno, da imajo nasprotja retorično funkcijo izražanja celotne resničnosti sveta – torej vsega, kar obstaja med ekstremi in nasprotji. Interakcija med nasprotji je torej naravna.

Če povzamemo Heraklitovo dojetje nasprotij v kozmosu, lahko sklepamo, da je njegovo osnovno sporočilo v tem, naj nasprotij ne dojemamo kot deformacijo kozmičnega reda, temveč kot oporne točke za dojetje celote kozmosa – torej vsega, kar je med ekstremi in nasprotji v odnosu do boga, Logosa ali univerzalne kozmične harmonije. Vesolje lahko dojemamo kot ‚kozmos‘ – tj. urejeno in harmonično univerzalno resničnost, ki ne dopušča, da bi posamična nasprotja izstopala iz celote in prevladala nad drugimi, temveč igrajo konstruktivno vlogo medsebojne interakcije, ki zajema vse, kar med nasprotji obstaja. Za nas to pomeni, da moramo svoje mesto v kozmosu usklajevati z determinacijo usklajevanja nasprotij v naši težnji po univerzalni kozmični harmoniji.

Usklajevanje vtisa o nasprotjih je za človeka boleče, ker v njem ne delujejo samo združevalni, ampak tudi razdiralni instinkti. Tako smo vedno v nevarnosti, da bi

dojemanje nekega ekstrema potencirali, ga presojali ločeno od celote in za vsako tezo iskali antitezo – brez želje po sintezi.

4. ‚Semantična‘ dialektika v mistični teologiji in Kantov moralni imperativ

V novejšem obdobju je postalo pomembno razlikovanje med ‚metafizično‘ in ‚semantično‘ percepcijo nasprotij. V metafizičnem načinu izražanja se pojavlja ideja o resničnosti sami po sebi – za razliko od tega, kar je o njej rečeno. Razlikovanje med ‚metafizično‘ in ‚semantično‘ percepcijo nasprotij se odraža v vseh domenah humanistike: govorimo o dihonomiji med materialnim in duhovnim, med realnim in idealnim. Poznamo klasično razlikovanje med formo (*eidos*) in materijo (*hyle*); sholastično razlikovanje med čutno formo (*morphe, species sensibilis*) in inteligibilno formo (*eidos, species apprehensibilis*); razlikovanje med formo kot lastnostjo objekta in formo kot produktom mišljenja. Pogosto se navaja tudi de Saussurjevo razlikovanje med *significant* (beseda, glasovna podoba) in *signifié* (koncept, pomen, stvar, ki jo significant – označevalec nakazuje) v jeziku in retoriki. Kant je formo opredelil kot *a priori* intuicijo, transcendentalno idejo pojavov. Umetniško delo ima vlogo izražanja metafizične ali transcendentalne ideje, ki je lahko formalna, konceptualna, ekspresionistična, intelektualna, numinozna, duhovna ali estetski vidik umetniškega dela. John Shannon Hendrix v svoji knjigi *The Contradiction between Form and Function in Architecture* (2013) razmerje med ‚formo‘ in ‚funkcijo‘ v arhitekturi prikazuje v kontradiktornem razmerju, če delo ne doseže notranjega komplementarnega razmerja v prezentaciji tako popolne harmonije kot nasprotnih entitet.

V visokem srednjem veku je dal nove pobude za dojemanje in razlaganje nasprotij nemški učenjak – teolog, škof, kardinal, filozof, matematik, astronom in cerkvenopravni strokovnjak – Nikolaj Kuzanski (1401–1464), ki se je uveljavil s številnimi spisi s področja znanosti, filozofije in teologije. V okviru raziskovanja pomena nasprotij je pomembno predvsem njegovo delo *O božjem pogledu* (*De visione Dei*, 1453), ki obsega 25 kratkih poglavij. V tem delu Nikolaj Kuzanski ob neposrednem nagovarjanju Boga razvija svoje dojemanje ‚mistične teologije‘. V predgovoru pravi, da mu v prizadevanju, da bi o božjih rečeh govoril s človeškimi sredstvi, najbolj pomaga podoba Vsevidnega. V 4. poglavju razlaga, »da se Božji pogled imenuje previdnost, milost in večno življenje«. V 5. poglavju ugotavlja, da »videti pomeni okušati, iskati, usmiliti se in delovati«. O pomenu Božje milosti pravi:

»O neskončna blagost, kako nesrečen je vsak grešnik, ki zapušča tebe, kri življenja, in te ne išče v tebi, temveč v tem, kar v sebi ni nič, in nič ne bi bilo ostalo, če tega ne bi ti poklical iz nič! Kako nespameten je tisti, ki te išče, tebe, ki si dobrot, in se, medtem ko te išče, oddaljuje in odvrča oči? Vsakdo, ki išče, išče dobro, in vsakdo, ki išče dobro in stopa stran od tebe, stopa od tega, kar išče. Vsak grešnik blodi stran od tebe in še dlje odhaja.

Ko pa se vrača k tebi, mu ti prideš nemudoma nasproti, in že preden te zagleda, z očetovsko ljubeznijo spustiš nanj oči usmiljenja.« (Nikolaj Kuzanski 1997a, 16)

V 9. poglavju Nikolaj Kuzanski razlaga, da je ovira v prizadevanju, da bi človek zrl v Boga, ‚sovpadanje nasprotij‘:

»Iz tega spoznam, kako nujno je, da vstopim v temo in dopustim sovpadanje nasprotij nad vso zmožnostjo razumske predstave in da iščem resnico tam, kjer se pojavlja nemožnost, ki je nad vsakim, celo najvišjim umskim vzponom. Ko pridem do tega, kar je vsakemu umu nespoznavno in za kar vsak um sodi, da je najdlje oddaljeno od resnice, tam si ti, moj Bog, ki si absolutna nujnost. /.../

In odkril sem kraj, zagrnen v sovpadanje nasprotij, kjer te je najti mogoče odkrito. To sovpadanje je zid raja, v katerem prebivaš; najvišji duh razuma je njegov čuvar, ki ti ne odpre vrat, če ga ne premagaš. Onstran sovpadanja nasprotij te je moč uzreti, tostran nikoli.« (29)

V 10. poglavju Kuzanski razlaga: »Boga je mogoče videti onstran sovpadanja nasprotij in videti je enako kot biti.«

»Tako začnjam na pragu sovpadanja nasprotij, ki ga čuva angel na rajskem vhodu, videti tebe, Gospod. Tukaj si, kjer je govoriti, videti, slišati, okusiti, dotakniti se, sklepati, vedeti in razumeti eno in isto, in kjer videti sovpada z biti viden, slišati z biti slišan, okusiti z biti okušan, dotikati se z biti dotaknjen, govoriti s slišati in ustvariti z govoriti.

Če bi jaz videl, kakor da sem viden, ne bi bil ustvarjen. In če ti, Bog, ne bi videl, kot da si viden, ne bi bil vsemogočni Bog. Vse, kar si ustvaril, te vidi, in ti vidiš vse. Skozi to, da vse vidiš, te vse vidi. Na drug način to, kar si ustvaril, ne bi moglo obstajati, ker obstaja skozi tvoj pogled. Če to, kar si ustvaril, ne bi videlo tvojega pogleda, bi od tebe ne prejelo biti. Bit ustvarjenega je pri tebi videti in biti viden hkrati.« (31)

Sovpadanje nasprotij pa ne zajema samo sočasnih dogodkov, temveč tudi tiste, ki se vrstijo po nekem zaporedju. Absolutna Božja večnost zaobjema tudi vsakršno zaporednost:

»Da pa stvari na tem svetu obstajajo po merilu prej in pozneje, je zato, ker si ti nisi stvari takšnih, kot so, zamislil prej. Če bi si jih bil zamislil prej, bi bile prej. Toda v čigar zamisli se lahko zgodi »prej in poznej«, tako da si najprej zamisli eno in potem drugo, ta ni vsemogočen. Ker si ti, Bog, vsemogočen, si znotraj rajskega zidu. Zid pa je tisto sovpadanje, kjer pozneje sovpade s prej, kjer konec sovpade z začetkom, kjer sta alfa in omega eno in isto.« (32)

Mistično gledanje Boga pri Nikolaju Kuzanskem je doživljanje matematika in astronoma, ki mu v strukturi sveta, morda predvsem v doživljanju nasprotij, uspeva najti dovolj razlogov za občudovanje čudovite popolnosti Božjega stvarstva. Če velja, da je občudovanje (*thaumadzein*) začetek znanosti in filozofije, potem lahko strasten raziskovalec vesoljstva še posebej občuduje notranjo skladnost vesoljstva, ki se kot svet, poln neobvladljivih nasprotij in protislovij, kaže le na videz.

V svojem delu *Kritika čistega uma* je Immanuel Kant (1724–1804) dokazoval, da imajo naše kategorije naravni obseg aplikacij. Če svoje časovne pojme apliciramo na celotno vesolje, ki leži onkraj naše izkušnje, bomo lahko dokazali, da je vesolje hkrati vezano na čas in v časovnem pogledu večno. V tem razmerju nastajajo antinomije, argumenti, ki se končujejo v kontradikciji. V svojem dojemanju Kantovih antinomij je Friedrich Hegel (1770–1831) trdil, da so naši koncepti kontradiktorni, in sklepal, da so nedoslednosti resnične, če se porajajo ob popolnoma pravilni aplikaciji konceptov/jezika.

Dve moji monografiji (*Merizem*, 1977; *Antitetična struktura*, 1984) sta me pripeljali do prepričanja o veliki pomembnosti izražanja oblik kontrasta, opozicije, antiteze in kontradikcije za različne namene v vsakdanji komunikaciji in v znanosti na splošno; v življenju, filozofiji in teologiji, v literarnih prikazih nasprotja med dobrim in zlim z rabo različnih podob, simbolov, značajev in posebitev. Tako sem začel z raziskovanjem kozmoloških, moralnih in semantičnih osnov kontrasta, opozicije, antiteze in kontradikcije. Ocena diskusij o naravi in rabi konceptov ‚kontrast‘ ali ‚opozicija‘, ‚kontrapozicija‘, ‚kontradikcija‘ in ‚antiteza‘ v različnih domenah znanosti in umetnosti kaže, da veliko avtorjev termine uporablja na zavajajoč ali celo napačen način.

Razlog za pogosto neustrezno rabo terminologije je predvsem pomanjkljivo razlikovanje med fenomenološkimi, kozmološkimi, ontološkimi in moralnimi vidiki dojemanja in prezentacije resničnosti in resnice. V vsakdanjem sporazumevanju, v filozofskih diskurzih, znanstvenem raziskovanju ter v umetniških prikazih resničnosti in resnice se opiramo na nasprotno koncepte. Ljudje smo pozorni na nasprotja vseh vrst, nasprotja v naravi in nasprotja v svetu jezika. Tako v naravi kot v svetu jezika nasprotja v večini primerov niso rabljena v resničnem antitetičnem smislu, temveč kot komplementarne polarnosti oziroma nasprotja. V različnih oblikah dialoga antitetični način govora služi za izražanje namenov, ciljev, verovanj, zavračanje pričakovanja, dopuščanje možnosti in korelacije izjav. Dokler ostajamo v svetu pojavov in intelektualnega diskurza, lahko nasprotja, kot so univerzalno in partikularno, eden in številni, edinost in ločevanje, bistvo in eksistenca, božansko in človeško, notranje in zunanje, umetno in naravno, abstraktno in konkretno, resnica in laž, teorija in praksa, ženska in moški itd., uporabljamo brez dramatičnega osebnega učinka.

Resnične eksistencialne in intelektualne drame se odvijajo na ravni človekove vesti, osebnih moralnih dilem, moralnih in pravnih norm. Antiteze na ravni morale obstajajo v vseh časih – kljub veri v božanski zakon in sankcije. V modernem času se bije boj med sprejemanjem in zavračanjem božanske avtoritete v utemel-

jevanju osnovnega moralnega zakona in vrednot. To osnovno antitezo lahko dobro osvetlimo s primerjalno analizo filozofije Sørenea Kierkegaarda (1813–1855) in Friedricha Nietzscheja (1844–1900). Nietzsche je v nasprotju s Kierkegaardom v krščanstvu videl svojstveno šibkost, ki jo je razumel kot antitezo svoji lastni volji do moči. Krščanstvo je dojemal kot religijo »šibkega in dekadentnega ljudstva«, kot podaljšek morale ‚gospodar – suženj‘, ki temelji na prejšnjih razrednih razlikah. Zavrgel je idejo božjega kot osnove za naše religiozno in moralno verovanje. Uvedel je koncept Nadčloveka kot antiteze Bogu in je vse religije presojal izključno glede na njihove učinke na družbo.

Nasprotujoči si nazori pri nekaterih filozofih ilustrirajo ozadje tega premika. Najbolj koristna se zdi primerjalna presoja razumevanja sveta pri Friedrichu Heglu (1770–1831), Sørenu Kierkegaardu (1813–1855) in Karlu Marxu (1818–1883). Hegel je verjel v dialektično strukturo in historično neizbežnost sveta. Zagovarjal je tezo, da so osnove resničnosti v historičnem boju med idejami in njihovimi antitezami. V nasprotju s Heglom Karl Marx vprašanja, ali je objektivno resnico mogoče pripisati človekovemu mišljenju, ni presojal kot teoretično, temveč kot praktično vprašanje. V nasprotju s Kierkegaardom je videl izvor odtujenosti sodobne družbe v materialnih strukturah in ekonomiji. Po njegovem mnenju so bili delavci odtujeni od svojega ‚človeškega bistva‘. Heglov koncept sveta, ki ga poganja historični boj med idejami in njihovimi antitezami, je nadomestil s svetom, ki ga poganja historični boj med različnimi razredi za nadzor nad sredstvi produkcije. Marx je trdil, da je Heglova dialektična metoda idealistična, medtem ko je njegova materialistična. Med Heglom in Marxom je Kierkegaard, ki je veroval v duhovne osnove resničnosti in vztrajal, da je sedanji človekov položaj odtujenost, ki je duhovne narave.

Primerjava razlik v pogledih se osredotoča na pojmovanje kontradikcije. Hegel je trdil, da je kontradiktorna vsaka stvar, in je konkretna družbena razmerja obravnaval kot manifestacije razmerij med idejami. ‚Ideja‘ je bila za Hegla celota, totalnost, v kateri so se razmerja razvila z ustvarjanjem kontradikcij. Končno so vse kontradikcije dosegle spravo v Ideji. Marx je Heglove abstraktne koncepte kontradikcije zavrgel kot nekaj internega v bistvu resničnosti – in prepoznal izvor kontradikcij v kontradiktorni naravi sistema produkcije, ki je kapitalizem. Kontradiktorni pogledi na svet pri teh dveh in nekaterih drugih vplivnih filozofih ter mislecih moderne dobe so neizogibno generirali kontradiktorne odnose do religije, vrednot, družbenih organizacij, zlasti pa obrat v politiki, ki se imenuje totalitarizem. Priče in različni viri razkrivajo različne načine preganjanja, ki odsevajo notranjo logiko posvetnih totalitarizmov. Ti so rezultat redukcije zahodnih simbolov človekovega dostojanstva, svobode in enakosti za vse državljane v potrošniške slogane. Nietzschejev program ‚razvrednotenja vseh vrednot‘, njegova volja do moči in povzdigovanje nadčloveka so navdihovali zlasti nacizem. Komunizem ima za opozicijo krščanstvu in vsaki religiji posebej kompleksno teoretično ozadje.

Ideološka nasprotja so v 20. stoletju eskalirala do te mere, da so sprevržene ideologije začele ogrožati temeljno vprašanje smiselnosti zgodovinsko preverjenih vrednot in so znanost začele podrežati vsem vrstam gradnje babilonskega stolpa »z

vrhom do neba» (1 Mz 11,4). Namesto globalne empatije do vseh ljudi vseh narodov sveta se stopnjuje tekmovanje med kolonizatorji z najbolj neverjetnim konstruktom jezika propagande – z zlorabo svobode, demokracije in solidarnosti. Tako se uresničuje ugotovitev motivov za gradnjo babilonskega stolpa: »Glej vsi so eno ljudstvo in imajo en jezik. In to je začetek njihovega dela. Zdaj jih ne bo nič zadržalo, da ne bi storili vse, karkoli jim pride na um.« (1 Mz 11,6) Judovski pisatelj Stefan Zweig je leta 1942 v svojem delu *Die Welt von Gestern* (prevod *Včerajšnji svet*, 2008) predstavil povzetek svojega doživljanja najbolj pretresljive antiteze med veličastnimi sadovi moderne znanosti in prepadnim dnom stanja človeškega duha:

»Bil sem nemočna priča najbolj nepredstavljivega padca človeštva v davno pozabljeno barbarstvo z njegovo zavestno in načrtno dogmo nečlovečnosti. Nam je bilo namenjeno, da smo bili zopet priča vojni brez napovedi, koncentracijskim taboriščem, mučenju, ropanju množic, bombnim napadom na nezavarovana mesta, zverinskim dejanjem, ki jih že petdeset generacij ni več poznalo in ki jih bodoče – upajmo – ne bodo več trpele. Toda po nekem paradoksu sem istočasno, ko je naš svet moralno padel tisoč let v preteklost, spremljal, kako se je to isto človeštvo na področju tehnike in duhovnosti povzpelo do neslutnih dejanj, da je na mah prekosilo vse, kar je bilo storjeno prej v milijon letih: zavzetje zračnega prostora z letalom, prenos človeške besede v isti sekundi prek vse zemeljske oble in s tem obvladovanje svetovnega prostora, cepitev atoma, zmaga nad najbolj zahrbtnimi boleznimi, skoraj dnevno uresničevanje tega, kar je bilo še včeraj nemogoče. Nikdar prej se ni človeštvo vedlo bolj satansko kot v naših časih in nikdar doslej ni ustvarilo toliko božanskega.« (Zweig 2008, 8–9)

5. Nasprotja kot kontradikcije v redu morale

Spopad med vrlinami in vrednotami odraža paradoks razpetosti človeške narave med teženjem (*inclinatio*) po najvišjem dobrem in torej po najvišji sreči in obnem nagnjenostjo (*propensio*) k slabemu. Immanuel Kant v svojem delu *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft* (*Religija znotraj meja golega uma*, 1793) v štirih delih temu paradoksu posveča veliko pozornosti. V prvem delu (1.22) tako piše, da je človek »moralno dober ali moralno zloben« (*entweder sittlich gut oder sittlich böse*). V 1.2.29 človeško slabost označuje s tremi vidiki: prvič z vidikom šibkosti (*Gebrechlichkeit, fragilitas*); drugič nelojalnosti (*Unlauterkeit, impuritas, improbitas*); tretjič pa zlobnosti (*Bösartigkeit, vitiositas, pravitas*), pokvarjenosti (*Verderbtheit, corruptio*) ali sprevrženosti (*Verkehrtheit, perversitas*). V nagnjenosti k zlu (*Böse*) Kant vidi »celo radikalno, prirojeno zlo« (*»selbst ein radicales, angeborenes Böse«*). Roe Fremstedal paradoks človeške razpetosti med dobro in slabo izčrpno obravnava v knjigi *Kierkegaard and Kant on Radical Evil and the Highest Good: Virtue, Happiness, and the Kingdom of God* (2014) (Engstrom 1992; Caswell 2006).

Razlog za dojemanje resničnih nasprotij ni sestava vesoljstva kot takšnega, tudi ne abstraktni filozofski koncepti, kot sta ‚idealizem‘ ali ‚materializem‘, temveč človekov moralni čut za razlikovanje med dobrim in slabim. Nujen predpogoj za ustrezno dojemanje narave nasprotij in za pravilno rabo terminologije je ustrezno razlikovanje med konstitutivnim in moralnim dualizmom. Moralni čut za antitezo med dobrim in zlim je v vseh religijah ustvaril antitetične prezentacije bogov in demonov, dobrih in slabih duhov, personifikacije dobrega in zla, pravičnosti in nepravičnosti, pravične in nepravične osebe, ideale ljubezni in nesrečo sovraštva itd. Bogata raba različnih oblik nasprotja v Svetem pismu in v poznejših judovsko-krščanskih civilizacijah kaže, da so moralne osnove prisotne v samem jedru judovstva in krščanstva – v nasprotju s ‚fatalističnimi‘ antičnimi in poznejšimi kulturami.

Karel van der Toorn ima dobre razloge za odločitev, da v svoji študiji *Sin and Sanction in Israel and Mesopotamia: A Comparative Study (Greh in sankcija v Izraelu in Mezopotamiji: primerjalna študija, 1985)* antitezi posveča posebno poglavje z naslovom „Razredni konflikt in moralna antiteza“. V 6. poglavju tako pravi: »Samo dejstvo, da se je v Izraelu pojavil antitetični model, nakazuje razdaljo, ki je Izrael ločevala od Mezopotamije.« (1985, 114) Razdaljo, ki je Izrael ločevala od Mezopotamije, še bolj vsestransko prikazuje prva izčrpna obravnava božanstev in demonov, ki se v kontrastnih vlogah pojavljajo v Svetem pismu. Gre za odmeven slovar Toorn, Becking in Horst, *Dictionary of Deities and Demons in the Bible* (1999).

Temeljno sporočilo Svetega pisma Stare in Nove zaveze je, da Bog stvarnik vsa navidezna nasprotja in kontradikcije povezuje v popolno harmonijo. Na drugi strani pa je na delu sebično človeško srce, ki na moralni ravni ustvarja antinomije, nasprotja, kontradikcije in paradokse. Razširjena nejasnost v rabi terminologije za izražanje različnih vrst kontrasta, polarnosti, opozicije in kontradikcije zahteva opredelitev dveh različnih vrst rabe nasprotnih terminov v Svetem pismu in v literaturi na splošno. Etimološki pomen antiteze, ‚postavljanje v nasprotje‘, je tako splošen, da se lahko nanaša tudi na jezikovno in stilistično figuro polarnega izražanja ali merizma, ki pa je literarni obliki antiteze diametralno nasprotna. V obeh primerih obstaja razmerje nasprotnih terminov ali konceptov, kot je nasprotje besednih parov dan // noč, dobro // slabo, nebesa // zemlja, mlad // star itd. Slogovni figuri se ne razlikujeta po rabi nasprotnih terminov, temveč po izraženih vsebinah. Temeljna razlika med obema slogovnima figurama je, da je polarno izražanje komplementarna raba nasprotnih terminov za izražanje abstraktnih idej, kot so ‚vse‘, ‚vsi‘, ‚vsak‘ itd., medtem ko je antiteza učinkovito sredstvo za izražanje nezdružljivosti pod določenim vidikom, večinoma v moralnem pogledu. Isti besedni par se tako lahko uporablja v diametralno različnem smislu.

Obstaja sloviti primer polarnega izražanja (merizma) v Jezusovem govoru na gori: »Jaz pa vam pravim: Ljubite svoje sovražnike in molite za tiste, ki vas preganjajo, da boste otroci svojega Očeta, ki je v nebesih. On namreč daje svojemu soncu, da vzhaja nad hudobnimi in dobrimi, ter pošilja dež pravičnim in krivičnim.« (Mt 5,44-45) Sporočilo je, da je Božja milost odprta za ‚vsakogar‘. Na drugi strani najdemo jasen primer antiteze v Marijini hvalnici: »Mogočne je vrgel s prestolov

in povišal je nizke. Lačne je napolnil z dobrotami in bogate je odpustil prazne.« (Lk 1,52-53) Osnovna značilnost antiteze je, da se dva nasprotna termina ali koncepta v razmerju do nekega veljavnega zakona ali norme izključujeta. Obstaja nekaj osnovnih kategorij antitetične strukture: iluzija // resničnost, blagoslov // prekletstvo, ošabnost // ponižnost itd. Obstajajo nekatere ustaljene oblike antitetičnega paralelizma, toda bolj zanimiva so obsežnejša literarna besedila, ki so sestavljena antitetično, na primer Psalm 73.

Moralna nasprotja so v nekem smislu vsa v odnosu do splošnega koncepta dobrega in slabega, ki pokriva širok obseg subjektov in sredstev komunikacije. Fiziologija osrednjih značajev kaže, da s simbolnimi vrednotami niso bili prepojeni samo ljudje, temveč tudi živali in rastline. V svetopisemski literaturi so religiozna in moralna nasprotja izražena na različne načine: v načelnem smislu kot nasprotje med pogansko in resnično religijo (Jer 10,1-16), v oblikah tipologije likov Stare zaveze v odnosu do novozavezne popolnosti. Posebno pozornost zasluži govor na gori, v katerem Matej uvaja najbolj osupljivo in značilno odliko Jezusovega učenja (Mt 5,1-7,29). Jezus je svoj vzgojni nauk postavil nasproti nepravilnim razlagam zakona, kot so bile običajne v tistem času. Judovske in krščanske tipologije in antitetične personifikacije so najbolj priljubljeni motivi v literaturi in umetnosti judovstva in krščanstva od antike pa vse do danes. Znotraj Svetega pisma in judovsko-krščanskih kultur so ti primeri namreč eden najpomembnejših načinov prikazovanja vidikov kontrasta, nasprotja in protislovja. Pojav antitetičnega prikazovanja resničnosti odraža izkustvo in racionalno percepcijo nasprotij v kozmološki, moralni in družbeni domeni: Bog // bogovi in demoni, Bog // ljudje, moški // ženska, luč // tema, dobro // zlo, vera // nevera, resnica // neresnica itd.

Študij Svetega pisma kaže, da je najbolj značilna povezovalna sila naslednja temeljna antiteza: vertikalnost in radikalnost Boga, ki se kaže v njegovih obljubah, dejanjih in v ravnanju tistih, ki mu sledijo, nasproti horizontalnosti malikov in človekove nepokorščine ter njenih posledic. Kljub tematski in oblikovni raznolikosti je povsod očitna vertikalno-horizontalna razsežnost. V temelju zgrešen odnos med presežnimi resničnostmi in izraznimi sredstvi, ki so nam na voljo, je poglobitveni razlog za rabo pesniških in pripovednih sredstev izražanja. Literarne oblike antiteze se uporabljajo, da se teološko-moralne motivacije izrazijo z združevalnimi termini, stavki in obsežnejšimi enotami ter z razdruževalnim pomenom glede narave, kakovosti ali dejanj oseb ali reči. Koncept antiteze ima več pomenov. Kar se tiče Svetega pisma, so teološka načela vedno primarnega pomena.

Kompleksno je vprašanje dojemanja kontrasta, opozicije, antiteze in kontradikcije, kot se kaže na področjih kozmologije, filozofije, literature in umetnosti na splošno v razponu od antike do sodobnosti. Znotraj Svetega pisma imamo primere literarnih antitetičnih zgradb, ki temeljijo na nezdružljivosti med dobrim in slabim, kot je na primer nasprotje med Bogom in Satanom v Jobovi knjigi (poglavji 1-2). Znotraj krščanstva najdemo dva odlična pesnika in pisatelja, ki sta ustvarila trajno literarno prezentacijo narave in vloge personificiranega zla v imenu Satana ali Luciferja: Dante Alighieri (1265-1321) v svoji *Božanski komediji* (1309-1321) in John Milton (1608-1674) v svojem delu *Izgubljeni raj* (1667). Primerjalna pre-

soja obeh del kaže, da oba zastopata isti pogled na Boga, a različno prikazujeta odnos med Bogom in Satanom. Za Danteja je Satan (Lucifer) točno nasprotje Boga, pekel pa ni prikazan kot vroč in goreč kraj, temveč kot hladna pustinja. Lucifer je predstavljen kot posebitev zla samega. Dante uporablja alegorične podobe za negativno oznako padlega nadangela, in se izogiba vsake pozitivne presoje, ker sledi srednjeveški percepciji, da sta dobro in zlo nekaj različnega in neizrazljivega. Miltonov prikaz Satana medtem zrcali protestantsko individualistično razumevanje osebnih bitij. V nasprotju z Dantejevimi alegoričnimi podobami Luciferja Milton obilno uporablja posebitve in metafore. Njegova podoba Satana kaže vlogo junaka z lastno individualnostjo, svobodno voljo in lastnimi moralnimi značilnostmi. Na Satana gleda kot na reprezentacijo greha samega, pa tudi kot na utelešenje pozitivnih vrednot v negativni karakterizaciji.

Colum Hourihane je leta 2000 uredil najobsežnejši seznam znanih posebitev vrlin in slabosti v umetnosti. Prakso predstavljanja moralnih kvalitet v človeški obliki lahko najdemo tudi v klasičnem obdobju. Najzgodnejše posebitve vrlin in slabosti so bile dinamične podobe, ki so prikazovale dejanski boj oziroma boj med nasprotujočimi si moralnimi vrednotami. Hourihane pravi:

»V nasprotju s to dinamično predstavitevjo koncepta, ki v veliki meri črpa iz bojnih prizorov, kot so tisti na poznoantičnih sarkofagih, obstaja drug in bolj subtilen način upodabljanja teh moralnih vrednot. To je statična podoba, v kateri so posamezni koncepti prikazani kot posamezne entitete, pogosto ločeno, včasih pa povezani z večjimi skupinami podobno statičnih personifikacij. V takih upodobitvah je mogoče videti posamezne vrednote kreposti ali slabosti, kompleksne skupine dobrega ali zla ali katero koli možno variacijo te teme. Ta skupina sega v deveto stoletje, vendar se nadaljuje skozi celotno srednjeveško obdobje.« (Hourihane 2000, 4)

Katalog vrlin in slabosti, ki ga je uredil Hourihane, vključuje skupno 227 različnih posebitev, ki so predstavljene po abecedi v treh delih: upodobitve 109 vrlin, od vzdržnosti do modrosti, s posebnim poudarkom na personifikaciji kardinalnih vrlin – trdnost, pravičnost, preudarnost in zmernost; seznam personifikacij vrlin, ki jih ni mogoče dokončno identificirati; katalog 118 razvad. Na koncu kataloga je seznam umetniških del, katerih tema je dejanski konflikt med vrlinami in slabostmi. Večja pogostnost nekaterih posebitev v določenih medijih – freskah, steklu, rokopisu, kipih, tekstilu itd. – razkriva naravno čutenje umetnikov in moč tradicije pri vrednotenju vrlin. Med posebitvami vrlin in slabosti kot posameznih entitet ali v upodobitvah konflikta vrlin in slabosti obstaja kompleksen medsebojni odnos. Način predstavitve likov omogoča prepoznavanje tako podobnosti kot razlik med poganskim in krščanskim verovanjem. Hourihane pravi: »Dejanski konflikt vrlin in slabosti, kot ga je prvi dokumentiral Prudencij, podrobno opisuje sedem bitk med temi moralnimi vrednotami in je eno najpomembnejših del, ki premostijo obdobje med poganskimi verovanji in krščanskimi vrednotami. Dolgo je veljalo, da so takšni bojni prizori izhajali iz vzporednic v rimski umetnosti, vendar je bilo le malo pozornosti posvečeno fiziologiji glavnih likov.« (7)

6. Literarne oblike antitez v hebrejskem Svetem pismu

Kljub velikemu številu antitetičnih literarnih in slogovnih enot v hebrejskem Svetem pismu v njem ni veliko obsežnih antitez. Večina primerov so krajši ali daljši antitetični paralelizmi. Iz tega dejstva bi lahko sklepali, da morajo obstajati različne jasne kategorije antitez, saj krajše formulacije veliko bolj kot daljše težijo k ustvarjanju različnih literarnih klišejev. A dejansko stanje te hipoteze ne potrjuje. V svoji skupni literarni obliki se skoraj vse enote antiteze med seboj razlikujejo. V večini primerov so skupne značilnosti le: razmerje vzporednosti; enojni antitetični pari, kot je na primer par pravičen // hudoben in njegove sopomenke; osnovne slike. Če so vsi ali skoraj vsi drugi elementi različni, se zdi poskus uvrstitve posameznih primerov v različne kategorije precej neposrečen.

Nekatere antiteze pa vendarle imajo toliko skupnega, da zagotavljajo zadostno osnovo za oblikovanje kategorij. Včasih določen avtor ustvarja podobne formule in tako pokaže svojo izvirnost; eden takih je Jeremija. V Jeremijevi knjigi so antiteze sestavljene po enakem principu kontrasta: pusta sedanost // prihajajoči sijaj vrnitve. Poleg tega obstaja osnovna konsistentnost v antitezah, ki nastane zaradi kontrapozicije: čudežni procesi v naravi // protislovno vedenje ljudi (Jer 2,32a//32b; 8,7ab//7c; 18,14//15b); sijaj narave kot simbol posebnega položaja ljudstva pred Jahvejem // nasprotna bodoča (ali sedanja) usoda ljudstva (Jer 11,16a//16bc; 22,6b//6c); razlagalne antiteze, ki temeljijo na prejšnjih opisih človeškega vedenja ali naravnih procesov (Jer 18,1-12; 24,1-10; 27,1-11).

Antiteze v drugih knjigah hebrejskega Svetega pisma je veliko težje kategorizirati na prepričljiv način. Zato se obstoječa osnovna strukturna podobnost nekaterih antitez v celotnem hebrejskem Svetem pismu zdi še bolj omembe vredna. Pri tem obstaja nekaj osnovnih kategorij antitetične strukture: iluzija // resničnost, blagoslov // prekletstvo, ponos // ponižanje. Obstoj enakih ali podobnih, pa tudi različnih oblik antiteze v hebrejskem Svetem pismu in v drugi svetovni literaturi, ki se med seboj ne štejejo za odvisne, ima lahko najrazličnejše razloge, ki so lahko povezani z objektivno naravo, psihologijo človeškega dožemanja, posebnostmi človeške družbe in – ne nazadnje – z zakonitostmi jezika. Ti dejavniki ozadja so običajno tako povezani in prepleteni, da jih je težko obravnavati sistematično. Vendar pa je zaradi potrebe po razpravi o tem vprašanju razmeroma sistematična obravnava neizogibna.

Znotraj vprašanja literarnih lastnosti hebrejskega Svetega pisma je poudarek na vlogi nasprotja ali antiteze. Etimološki pomen antiteze, se pravi ‚kontrapozicij‘, je tako splošen, da se lahko nanaša tudi na merizem, ki je figura sloga, diametralno nasprotna antitezi. V obeh primerih gre za kontrapozicijo nasprotnih konceptov, kot so nasprotujoči si besedni pari dan // noč, dobro // zlo, nebo // zemlja itd. Liki se med seboj ne razlikujejo po terminološkem področju, ampak po mislih, ki jih izražajo. To postane očitno šele v slogovni funkciji in literarni strukturi dveh različnih stilnih figur. Temeljna lastnost antiteze je, da se dva nasprotujoča si elementa v zvezi s skupno idejo izključujeta. Posebnost miselnega kontrasta v smislu izključevanja vpliva na obseg antiteze. Značilna antitetična oblika se pojavlja v maj-

hnih enotah: posamezne besede, besedne skupine ali stavki so postavljeni v nasprotje. Kontrast misli pa ni nujno odvisen od popolnega pojmovnega nasprotja vsake posamezne besede. Antitezo je mogoče razumeti v širšem smislu kot zgolj antitetični vzporednik ali vzporednost znotraj stavka. Antiteza se lahko pojavi v kiticah (*strophe // anti-strophe*), pa tudi v daljših dialogih. Očitno je, da je mogoče posebnosti skupaj z vsebino različnih literarnih oblik zaznati šele po temeljitem primerjalnem pregledu celotnega literarnega področja, ki mu te oblike pripadajo. Pri proučevanju literarnih oblik antiteze je treba posebno pozornost nameniti strukturi in funkciji vsake posamezne enote v svojem kontekstu.

7. Sklep

Kulture starega Bližnjega vzhoda so od najstarejših časov močno vplivale na razvoj evropske kulture vse do danes. Uveljavilo se je mnenje, da je stara Grčija dala filozofijo, stari Rim pravo, stari Izrael religijo. V antiki so osnovne idejne usmeritve določala nasprotja med dojemanjem determinacije kozmičnega reda in vtisom o neobvladljivosti kaotičnih sil; med zavestjo o delovanju neobvladljive usode in zavestjo neodtujljive osebne vesti in svobode; nasprotje med vero v mnoštvo bogov in malikov ter vero v enega Boga – stvarnika in gospodarja zgodovine odrešenja; med cikličnim ponavljanjem vedno istega in inklinacijo progresivne zgodovine k telosu; med čutom odgovornosti za vse ljudi in samovoljnim prisvajanjem oblasti; nasprotje med apoteozo faraonov in moralnim imperativom, ki ga nosi v sebi vsak posameznik; nasprotje med kolektivističnimi paradami in tihožitjem vesoljnega občestva, ki zajema družine in narode. Nekatera nasprotja se izravnavajo, druga se zaostrejejo.

V svetu nasprotij in kontradikcij je najbolj povezovalna vizija enotne zgodovine v preroški in apokaliptični svetopisemski literaturi. Skupno jedro te vizije je, da ima celotna zgodovina, ki jo sestavljajo kozmološke in duhovne danosti, začetek in cilj izpolnitve v izravnavi vseh nasprotij ob koncu časov. Ne moremo tudi spregledati, da so »vsa civilizirana ljudstva povezana na podlagi določenih skupnih značilnosti življenja in navad, ki si jih delijo drugo z drugim, tj. predpostavljamo enotnost zgodovine, ker predpostavljamo enotnost človeške narave.« (Russell 1964) Pri doživljanju nasprotij kljub naši naravnosti na temeljno eksistencialno edinost nas najbolj muči vprašanje, zakaj se mora v svetu dobro spopadati z zlom in trpljenjem. To je tudi osrednja tema svetopisemske Jobove knjige. Na koncu knjige Bog v dveh govorih Jobu razgrne skladnost celotnega reda sveta. V tej viziji se izravnavajo vsa nasprotja in kontradikcije: »Časno in večno sta povezana z vezmi, ki jih ni mogoče pretrgati. /.../ Konec koncev obstaja enotnost, ki je širša od enotnosti zgolj svetovne zgodovine; to je enotnost, v kateri je časovno vzeto v večno s pomočjo tistih moralnih in duhovnih lastnosti, ki sestavljajo Božji namen – namen, ki mora za to, da najde svojo aktualizacijo v zgodovini, iskati svojo utemeljitev onkraj zgodovine.« (Russell 1984)

Slovenska akademija znanosti in umetnosti obstaja in deluje v svetu nasprotij in kontradikcij, ki mu skladnost in harmonijo jamčijo zakoni materije in duše, pro-

stora in časa, časovnosti in večnosti. Ko se povezuje z drugimi akademijami sveta, posebej budno išče možnosti za prispevek k edinosti v nas samih, k utrjevanju narodne in osebne duhovne identitete, k miru in blaginji vseh članov skupne svetovne človeške družine.

Reference

- Avsenik Nabergoj, Irena.** 2019. Temeljne literarne oblike v Svetem pismu. *Bogoslovni vestnik* 79, št. 4:855–875.
- Caswell, Mathew.** 2006. Kant's Conception of the Highest Good, the Gesinnung, and the Theory of Radical Evil. *Kant Studien* 97, št. 2:184–209.
- Clark, Stuart.** 1997. Contrariety. V: Stuart Clark. *Thinking with Demons: The Idea of Witchcraft in Early Modern Europe*, 43–68. Oxford: Oxford University Press..
- Engstrom, Stephen.** 1992. The Concept of the Highest Good in Kant's Moral Theory. *Philosophy and Phenomenological Research* 52, št. 4:747–780.
- Fremstedal, Roe.** 2014. *Kierkegaard and Kant on Radical Evil and the Highest Good: Virtue, Happiness, and the Kingdom of God*. Ho-andmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan; New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Hendrix, John Shannon.** 2013. *The Contradiction between Form and Function in Architecture*. London: Routledge.
- Heraclitus.** 1986. *The Cosmic Fragments: Edited with an Introduction and Commentary*. Prev. Geoffrey Stephen Kirk. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hourihane, Colum, ur.** 2000. *Virtue and Vice: The Personifications in the Index of Christian Art*. Princeton: Princeton University and Princeton University Press.
- Kant, Immanuel.** 1995. *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft*. V: Immanuel Kant. *Werke in sechs Bänden*. Zv. 5, 11–242. Dortmund: Kösemann..
- Kranz, Walther, ur.** 1989. *Die Fragmente der Vorsokratiker: Griechisch und Deutsch von Hermann Diels*. 3 zv. 18. izdaja. Zürich: Weidmann.
- Krašovec, Jože.** 1977. *Der Merismus im Biblisch-hebräischen und Nordwestsemītischen*. *Biblica et Orientalia* 33. Rim: Biblical Institute Press.
- . 1983. Merism – Polar Expression in Biblical Hebrew. *Biblica* 64, št. 2:231–239.
- . 1984. *Antithetic Structure in Biblical Hebrew Poetry*. *Supplements to Vetus Testamentum* 35. Leiden: Brill.
- Lee, Randy S.** 2010. *Contrast of Contradiction*. Raleigh: Ivy House Publishing Group.
- Nikolaj Kuzanski.** 1997. *Nicholas of Cusa: Selected Spiritual Writings*. Prevedel in uvod napisal H. Lawrence Bond, predgovor Morimichi Watana-be. New York: Paulist Press.
- . 1997a. *O božjem pogledu*. Prevedla Ksenija Geister, spremno besedo in biografijo napisal Igor Škamperle. Tretji dan 6. Ljubljana: Družina.
- Norden, Eduard.** 1971. *Die antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance*. 2 zv. 6. izdaja. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Priest, Graham.** 2010. *In Contradiction: A Study of the Transconsistent*. 2. izdaja. Oxford: Clarendon Press.
- Russell, D. S.** 1964. *The Method and Message of Jewish Apocalyptic: 200 BC – 10 AD*. Philadelphia, PA: The Westminster Press, Old Testament Library.
- Shakespeare, William.** 2006. *Hamlet*. Prevedel Milan Jesih. Ljubljana: Delo.
- Toorn, Karel van der, Bob Becking, in Pieter W. van der Horst, ur.** 1999. *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. 2. izdaja. Leiden: Brill.
- Toorn, Karel van der.** 1985. *Sin and Sanction in Israel and Mesopotamia: A Comparative Study*. *Studia Semitica Neerlandica* 22. Assen: Van Gorcum.
- Wheat, Leonard F.** 2012. *Hegel's Undiscovered Thesis-Antithesis-Synthesis Dialectics: What Only Marx and Tillich Understood*. Amherst, NY: Prometheus Books.
- Wong, Denis.** 2014. *Antithesis 151 Success Secrets: 151 Most Asked Questions on Antithesis: What You Need to Know*. Middletown: Emereo Publishing.
- Zweig, Stefan.** 2008. *Včerajšnji svet*. Prev. Angela Vode. Spremno besedo napisala Amalija Maček. Ljubljana: Mladinska knjiga.